

Balázs Géza

A hagyományon: a mítoszi küszöbön, az anyanyelvi időzónán túl

Évezredekken át a társadalmi, gazdasági, szellemi változásokat alig érzékelték az emberek. Egy nemzedéken belül többnyire az állandóság uralkodott. Napjainkban a változás a mindennapok tapasztalatává vált. Az emberiség a 20. században több területen is fordulóponthoz ért. Többek között a hagyományhoz való viszonyulásban. Hamvas Béla régóta figyelmeztet erre, visszhangtalanul. A hagyomány alapját jelentő mítoszok eltűnőben, visszaszorultak a kollektív tudatalattiba. Gál Sándor találóan ír a mítoszi küszöbről, amelyhez az ő nemzedéke az 1950-es, 1960-as érkezett el. Azóta eltelt újabb fél évszázad.

De mi is az a mítoszi küszöb Gál Sándornál?

„Ha leírom azt a mondatot, hogy: »Bal lábán sarka vett, jobb lábán szélső talpa hasított«, akkor a mai harminc-negyven éves korúak aligha tudják értelmezni ezt az egyébként színmagyar mondatot. (...) Mégpedig azért, mert az a társadalmi, gazdasági, történelmi és közösségi, de főleg anyanyelvi időzóna, amelyben az iménti (magyar) mondat mindenki számára világos és érthető volt, a huszadik század második felében lezárult.

A korábbi hagyományos gazdálkodás – annak minden tartozékával egyetemben – történelemé változott. És mindaz, ami benne egykor a létezés teljességét jelentette számunkra – úgy értem, a velem egykorúak számára –, egyszerűen felesleggé lett, elhagyható ballasztta, jobb esetben, folklorizálódván, gyűjthető, muzeális látnivalóvá »nemesedett«.

Hozzávetőleg a múlt század ötvenes és hatvanas éveinek fordulóját jelölhetném annak a MÍTOSZI KÜSZÖBNEK, amely ezt az évszázadok alatt kialakult és működő társadalmi és gazdasági rendet és rendszert múlt idejűvé tette. Ez a törésvonal jelöli – vagy jelölheti amolyan itthoni Szent András-vonalként – azt a határt, amely után egy több évszázados realitás, egével, földjével, napjával, holdjával, csillagaival együtt lassan, majd egyre gyorsulva, mitizálódott.” (Gál 2015: 54.)

Visszatérve a kiinduló mondathoz, a mai olvasók többsége nem érti már az idézett színmagyar mondatot: „Bal lábán sarka vett, jobb lábán szélső talpa hasított.” Egy testre (állat testére) írt ősi tulajdonjel megnevezése volt, a kislibák, kacsák, csirkék megjelölésére szolgált. Gál Sándor később így magyarázza:

„Néhány nappal a kislibák kikelte után nagyon fontos elvégezni való következett – a kislibák »megjelölése«. A szükség, a szokás és a hagyomány alakította ki, hogy minden házban, minden gazdaságban az »aprójószágot« – a teljes baromfállományt – megjelöljék. A kislibák, kacsák, csirkék megjelölése komoly szertartásnak számított. Azon a napon, amikor a libák megjelölését

szándékoztak elvégezni, vagy az előtte valón, egész nap akácfával tüzeltek, s az akácfahamut egy nagyobb edénybe tették. A mi »jelünket« mondom el példának, mert sokféle változat létezett. Tehát a mi libáink tulajdonjele ez volt: bal lábán sarka vett, jobb lábán szélső talpa hasított. Ez a gyakorlatban, magyarból magyarra fordítva, azt jelentette, hogy anyám fogta a kislibát, s egy kisollóval lecsippentette a bal lábán lévő sarka-körmét, s utána bevágta – hasította – a jobb lábán lévő, szélső úszóhártyáját. Miután ez megtörtént, a vérző lábakat bemártotta az akácfa hamujába, amely ugye vérzéscsillapító és fertőtlenítőszer volt, s egyebek mellett jódot is tartalmazott. Az így megjelölt kislibák, ha már lejártak a gyöpre, s elkószáltak, más falkák közé keveredtek, e testre írt ősi jelek alapján mindig megkerültek. Szóval ez az írás ugyanúgy olvasható és értelmezhető, ahogy a sok ezer éves barlangrajzok üzenetei. Mert például egy emberalak mellett a nyitott tenyér azt jelenti: én vagyok! A dárda pedig, hogy ez az én fegyverem. A leölt vad ábrája pedig, hogy: ez az én tulajdonom. Ilyen egyszerű az egész. Csak ismerni kell ezt az évezredek óta létező írást, s használni, hogy bármikor – újra – emberi beszédé válhasson! (...) Nekünk, libapásztoroknak, egyik föladatunk volt, s mindennap, a hazahajtás előtt egybeterelni a saját falkánkat. Ami a megjelölés alapján gyorsan megtörtént.” (Gál 2015: 59.)

Ahogy ez a szokás, jelenség megszűnik, egyúttal visszaszorul nyelvi megfogalmazása is. S bár anyanyelven szólnak hozzánk ezek a szavak, mégsem értjük őket. Kilépünk az adott kor anyanyelvi időzónájából. Ugyanígy porladnak, tűnnek el történetek, mondókák, játékok, ritmusok, dallamok, mozgásformák is, voltaképpen az egész hagyomány. A hagyomány persze mindig változott, mindig porladt és mindig megújult. Azonban, ha gyorsul a változás, egy nemzedéken belül tűnik el valami, akkor megszűnik a nemzedékek közötti párbeszéd, megértés és hagyományátadás.

Illyés Gyula is hasonlóról ír a már csak kevesek által olvasott, de a magyarság történelmével, néprajzával, nyelvével, lelkületével mélyen átítatott munkájában, a *Puszták népében* – csakhogy nála a kultúra- vagy hagyományváltás még korábbi időpontra, az 1930-as évekre tehető.

„Az a vidék például, amelyről én beszélek, nem is rég a népművészetet oly sűrű, gazdag forrásokban ontotta, akár Izland a maga gejrírjeit... Bartók, hogy én is folyamodom, korszakalkotó gyűjteménye, a »Magyar Népdal« anyagának csaknem egyharmadát nálunk, Ozora mellől szedte össze, Iregen. A cselédek most kuplét énekelnek... (...) Énekelnek még népdalt is, de aki ad a műveltségre, aki fejlődni akar, az a székesfőváros románcaival fertőzi a levegőt. Ez a fejlődés útja, mondják. (...) Mi jót várunk attól a műveltségtől s annak fejlődésétől, amelynek csak távoli leheletére is elsorvad és összeomlik minden, ami igaz lelki érték? (...) Kell példát hoznom arra, hogy a világ és társadalom folyásáról a cselédek közt a nyomdatermékek több és veszélyesebb babonát terjesztettek, mint a pislogó vénasszonyok? A pusztákra a betű a tömény, nemzetközien kipróbált ostobaságokat közvetíti.” (Illyés 1969: 171–172.)

Illyés sorai kapcsán még csak annyit mondhattunk: a népi kultúrát felváltja a félnépi, városi vagy tömegkultúra. Ez a világ rendje. Azóta azonban több politikai és gazdasági rendszerváltás, mediális és informatikai fordulat következett

be. Manapság folyamatos kultúraváltásban vagyunk. Ennek a váltásnak jellemzőit és szellemi következményeit minden területen tapasztalni. A felszínen úgy találkozunk vele, mint a hagyományos, falusi, vidéki életmód átalakulása, a nyelvjárások visszaszorulása, a népköltészet, az egész folklór megszűnése, gyorsuló nyelvi (különösen szókincsbeli) változások, urbanizáció, globalizáció, sőt egyre több területen valamiféle hibridizáció.

Hoppál Mihály egy korábbi tanulmányában a *Toldi* mitológiai hátterét rekonstruálja (még csak véletlenül sem dekonstruálja). Még valószínűleg a szerző, Arany János által sem sejtett rejtett jelentésrétegekre világít rá.

A közösség „azáltal, hogy elsajátít egy nyelvet, egyben elsajátít egy úgynevezett hiedelemrendszert és az ahhoz kapcsolódó »mitológiát« is. (...) a hiedelemrendszernek éppen az a tulajdonsága, hogy észrevétlenül hatja át az egyes ember gondolkodását. Hatása nem tudatos, mégis meghatározó erejű (például asszociációk, az önkéntelen vagy félig tudatos, meg a költői szókapcsolódások szintjén).” Legjobb íróink, költőink „kulturális kontextus alakjában alkották a mű kognitív környezetét, s talán mondani sem kell, hogy Aranyynak mindezekről nem volt tudomása”. (Hoppál 1980: 145–146.)

Hamvas Béla ugyanerről a hagyomány-, mítosz- és nyelvvesztésről szól a *Scientia sacra* című munkájában. A folyamatot azonban az emberiség teljes távlatában rajzolja meg. Valamikor megvolt a kapcsolat természet és ember között, ezt az ősi kapcsolatot tartalmazhatta a kezdeti, gazdag ősnyelv, valamint ezt jelzik a ránk maradt mítoszok; viszont Krisztus előtt 600 körül megszakadt a természetes kapcsolat, megszűnt az őskori világ, „a föld minden részén döntő változás” jelei mutatkoztak, és elkezdődött a történeti ember korszaka.

„A mai ember a nyelvet éppen olyan periférikusan érti, mint a világot. Az ősképek látása iránt elhomályosult szem a nyelv valóságát sem foghatja fel. A nyelv külső takaróját látni csak, s azt, ami benne van, nem érteni: átkozott kábaság.” (Hamvas 1995: I/171–172.)

Hamvas szinte mindent „fordítva” lát, mint mi. Egykor volt a teljesség, a harmónia, a gazdagság és a kiteljesedtség, nincs fejlődés, minden romlik.

„A nyelv a történeti korszakban bármennyire elromlott és bármennyire is elveszítette kapcsolatát a metafizikával, germinálisan (csírájában, BG) még őrzi a képeket, ha nincs is mód arra, hogy ezek a képek eredeti jelentésüket visszanyerjék. A történeti emberben nem az a végzetes, hogy gátlása van, hanem az, hogy gátlása van a természetes és ősi igazság felé – sajátságos kényszer folytán éppen azt nem tudja megragadni, ami létének igazi tartalma. Ezért nem tudja megragadni az őskori képek élmét, és ezért nem érti a képnyelvet. Viszont ezért marad számára az egész őskor zárt és tilos terület.” (Hamvas 1995: II/174.)

A hagyomány eltűnőben van, vagy már el is tűnt, holott:

„Az egyetlen kategória, amely a megértést megnyitja, a hagyomány.” (Hamvas 1996: 68.)

Petőfi és Arany még együtt élt a hagyománnyal, és tudatosan építette tovább. Bartók és Kodály a 20. században rátalálhattak még a régi stílusú magyar népdalra. Martin Györgynek és társainak sikerült feltérképeznie a hagyományos néptáncművészetet s még éppen élő táncművészetet. Erdélyi Zsuzsannának egy jó okkal rejtőzködő szakrális folklórműfajt, az archaikus népi imádságot.

Nyomukban más művelődési területeken is történtek felfedező, leletmentő megmozdulások: a népi kultúrára építő képzőművészetben (festészetben), építészetben. S bár a tárgyi és a szellemi hagyományban még mindig lehetnek lappangó értékek, azt mindenesetre sejtjük, hogy valami véget ért. Elérkezünk, sőt már át is léptünk a mítoszi küszöbön.

De mi van a küszöbön túl?

A mediális változások leírásában Marshall McLuhan pontosan érzékeltette ezt, és találó megnevezéssel illette: világfalu:

„Az új elektronikus egymásrautaltság globális falu képében teremti újra a világot” (McLuhan 2001: 45.).

A globális falu eszmevilága is globális. Globális mítoszok, újabb angol kifejezéssel városi legendák (urban legend) és összeesküvés-elméletek (úgy is mondják: konteók < conspiracy theory) uralják. Ennek kultúráját pedig a széles, meglehetősen homogén nagyközönségnek szóló tömegkultúra jellemzi.

A folklór új változatai alakultak ki: mai, városi folklór, neofolklór, sőt internetfolklór. Szerepe és működése hasonló a hagyományos folklóréhoz, és mégsem ugyanaz. A globális mítosz hasonlít a hagyományos mítoszra, a városi legenda a szakrális, népi legendákra, a tömegkultúra is a folklórra, és az egész mégsem ugyanaz, még akkor sem, ha ugyanazt a funkciót látják el: magyarázatokat adnak, szórakoztatnak. Azért nem ugyanazok, mert nem szervesen épültek tovább, és nincs valódi közösségük.

A legnagyobb különbség a szellemi világnak a lehorgonyzásában van. Abban, hogy a szellemi világ mennyiben kapcsolódik a közösség hagyományaihoz, és valóban a közösség cselekvő együttműködése szerint él-e és alakul. Az ember közösségi lény, sőt kisközösségi lény. Csak egy kiismerhető szabályrendszerben, adott, beleszületett vagy beletanult közösségben érzi jól magát. A (kis)közösség támaszt, biztonságot jelent. A közösség kultúrája az, ami meghatározza gondolkodásmódját. Ha a közösség felbomlik, megszűnik, avagy esetleg ki sem alakul, akkor az ember támasz nélkül marad. A közösségek felbomlásának következményei a lelki és társadalmi zavarok, megpróbáltatások, konfliktusok, sőt betegségek. Konrad Lorenz érzékeltette ezt, és az emberiség általa felsorolt nyolc halálos bűne egyikekének tekinti a tradíciók (hagyományok) lerombolását. Merthogy először is van a természetes kultúra:

„A természetes kultúrával rendelkező ember legmélyebb lényéből fakad, hogy csak egy kultúrában és kultúrával találhat megfelelő azonosulást.” (Lorenz 1994: 103.)

De a felgyorsult változás („fejlődés”) ezt negligálja:

„Az a fejlődési ütem, amit a kultúrára saját gyermeke, a technológia kényszerít rá, azzal a következménnyel jár, hogy a fiatalság joggal nevezi elavultnak az aktív generációnak még birtokában levő örökölt ismeretanyag jelentős részét is.” (Lorenz 1994: 97.)

A megértési nehézségből (az anyanyelvi időzónán való túllépésből) következik az azonosulás lehetetlensége; ami pedig az adott kultúra (kulturális közeg, környezet) fölszámolásához vezet:

„Egy bizonyos ponton a fiatal generáció már nem képes arra, hogy kulturális értelemben az idősebbeket megértse, s arra még kevésbé, hogy azonosuljon vele.” (Lorenz 1994: 138–139.)

És akkor már nincs menekvés; a kultúra felszámolható, „kioltható”:

„Nagyon nehéz lesz megértetni velük, hogy mindaz, ami a kulturális fejlődés során keletkezett, az ugyanolyan pótolhatatlan és csodálatra méltó, mint az, ami a törzsfejlődés folyamán jött létre, nehéz lesz velük megértetni, hogy a kultúra kioltható, akár egy gyertyaláng.” (Lorenz 1994: 105.)

Globális kultúra és globális közösség csak elméletben létezik. A globális mítoszok csak elméletben helyettesítik a kisközösség mítoszait. A közösség szervesen elsajátított mitológiáján túl csak kvázi-mítosz, mítospótlék van: vegyes, kevert, leegyszerűsített, nem lehorgonyzó és a létezés értelméhez, létünk megértéséhez nem kapcsolódó tartalommal.

A kultúraátalakulás új kulturális elemek kialakításával és elsajátításával és kultúravesztéssel jár együtt. A formálódó globális és hibridkultúrák – hiszen tömegek fogyasztják – nyilván jelentenek valamilyen felszínes érzelmi azonosulást, azonban már nem őrzik kapcsolatukat a hagyománnyal, így csak rövid távon működhetnek, pusztulásra vannak ítélve, s ha pusztulnak, magukkal rántják magát az embert is.

Ez az egyenkultúra, egysíkúság, vagy másként: hibriditás veszélyezteti az ember személyiségét. Konrad Lorenz az emberiséget fenyegető halálos bűnök közé sorolja az emberek dogmatizálását is:

„Az emberiség egyre jobban dogmatizálható. Az azonos csoportkultúrákban egyesülő emberek számának növekedése, a közvéleményt befolyásoló tömegtájékoztató technika tökéletesedése a nézetek uniformizálásához vezet a történelem folyamán még sohasem tapasztalt mértékben.” (Lorenz 1994: 139.)

Most még csak azt tapasztaljuk, hogy gyors, gyorsuló kulturális, s benne nyelvi váltások vannak. A nyelvhasználatban értelmezési problémákkal találkozunk. Mondják, hogy nehéz olvasni Jókait, nem érdekes a *Toldi*, de már *A Pál utcai fiúk*, sőt a *Tüskevár* sem. Egyes tanárok is beállnak a kórusba: korszerűsíteni, a mához kell közelíteni a kötelező irodalmat. Egy hatalmas magyar nyelvkincs kezd el archaizálódni, s ha nem állítjuk meg a folyamatot, kiveszni. S mi van a helyén? Egy globális, nemzetközi, jelentéstanilag, stilisztikailag egyszerűsödött szókincs vegyületes (hibrid) kifejezőkészséggel. Ahogy azt Hamvas nyolcvan évvel ezelőtt leírta. A szellemi kultúrában egy visszaszoruló magyar folklórkincs és irodalom áll vesztesre egy nemzetközi, egyszerű kódú, hagyománytalan tömegkultúrával.

Véssük emlékezetünkbe: a hagyományon, a mítoszi küszöbön, az anyanyelvi időzónán túl ismeretlen törvényszerűségek szerint működő világ van.

Mítoszaink már elvesztek, vagy elveszében, alig rekonstruálhatóak. A mítoszi küszöböt már sokszorosán átléptük. Az anyanyelvi időzónánkban az ugrás most következik be. Tapasztaljuk, hogy olykor a nemzedékek már alig vagy nem értik egymást. A magyarság állami, területi széttagolódása további identifikációs és kommunikációs nehézségeket okoz. Mindennapi tapasztalatunk a történelmi tudás és tudat elsatnyulása, az érdektelenség, végső soron a felejtés. Új típusú szellemi és tárgyi kultúra jön létre, másfajta ember, másfajta magyarság alakul.

Gál Sándor pesszimista, de áthatja az „írástudók felelőssége”, ahogy néhányunkat. Igyekszünk figyelmeztetni, tenni, ameddig lehet:

„Amit az ember úgy őriz magában, hogy szinte nem is tud róla, s amit úgy fogalmaz a papírra, mintha évszázadok testamentumát rögzítené, úgy tűnik fel előttem, hogy ennek következtében válhat – válik – láthatóvá az az EGÉSZ, amely valahányunk belső, elorozhatatlan szülőföldje, MÍTOSZ, ami egyszeri, oszthatatlan, s egyben felbecsülhetetlen értékű tulajdonunk.” (Gál 2015: 54.)

Hamvas a tőle egyébként idegen iróniával tekint a hagyományvesztésből fakadó kulturális hanyatlásra:

„Ma lehangyatló kultúrában élünk. Nagy baj nincs. Mert ha az egyik kultúra elpusztul, utána rögtön keletkezik másik. Válságok idején, mint tapasztaljuk, vannak megrázkódtatások, de jön az új, mint tél után a tavasz és éjszaka után hajnal. E kellemességnek még a komolyabbak is felülnek, mert valóban alig van bódítóbb, mint arra gondolni, hogy semmit sem kell tenni, főként nem kell aggódni, hiszen a halódó kultúrából automatikusan vadonatúj és friss születik, és veszély nincs. (...) A szellemi restségnek ez a tüneményes téveszméje dogma lett. A kultúra az a fogalom, amely a válság terheit az ember válláról ledisputálja. A tudomány tevékenységének jellegzetes példája, amely kedvét leli olyan gondolatokban, amelyen remekül lehet szundikálni.” (Hamvas 1996: 69–70).

Ébresztő!

Irodalom

- Gál Sándor, 2015. *A mítoszi küszöb*. *Agria*, 2015/ősz, 54–63. Később önálló kötetében is megjelent: *Nincs harmadik lehetőség*. Szerk.: Molnár Katalin, Obec Búc/Búcs Község [2017]
- Hamvas Béla 1995. *Scientia sacra I*. Medio, Szentendre.
- Hamvas Béla 1995. *Scientia sacra II*. Medio, Szentendre.
- Hamvas Béla 1996. *Scientia sacra III*. Medio, Szentendre.
- Hoppál Mihály, 1981. *A Toldi mitológiai háttere*. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 1981/2., 131–149. Első közlés: *Új Írás*, 1980, 68–101.
- Illyés Gyula, 1969. *Puszták népe*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Lorenz, Konrad, 1994. *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. Ikva, Budapest, 1994.
- McLuhan, Marshall, 2001, *A Gutenberg-galaxis*. Trezor, Budapest.